

Meditation eller på bordel i Bangkok

Fritidssamfundet som utopi eller realitet?

Af Jørn Hansen

Ved indgangen til det 20. århundrede havde arbejderbevægelsen sat fritidssamfundet på dagsordenen. »8 timers Arbejde! 8 Timers Frihed! 8 Timers Hvile!« stod der på den danske arbejderbevægelses faner omkring århundredeskiftet, et krav der blev fremført ved den årlige 1. maj-demonstration. Ved at skrive »8 Timers Frihed« i stedet for 8 timers fritid understregede arbejderbevægelsen, at den frie tid var en forudsætning for at bevæge sig ind i frihedens rige, en opfattelse der allerede i 1866 var blevet formuleret af arbejderbevægelsens 1. Internationale. I »Instruktionen für die Delegierten des Provisorischen Zentralrats zu den einzelnen Fragen« skrev man således:

»Vi erklærer arbejdsdagens begrænsning for en foreløbig betingelse, uden hvilken alle andre bestræbelser for frigørelse må mislykkes....Vi foreslår 8 arbejdstimer som arbejdsdagens legale ramme.«¹

Kravet om 8 timer som en normalarbejdsdag blev fulgt op i Socialdemokratiets Gimle-program fra 1896.

Baggrunden for såvel 1. Internationales som den danske arbejderbevægelses krav var eksistensen af en arbejdsdag stort set uden begrænsninger for såvel børn som voksne. Først i begyndelsen af 1870'erne begyndte man at begrænse omfanget af børnearbejdet i Danmark. Det var lægen og socialfilantropen Emil Hornemann (1810-90) der i 1872 foretog en undersøgelse af børnearbejdet på københavnske fabrikker.

På de 45 fabrikker, han undersøgte, var der ialt beskæftiget 4297 personer og af disse var 886 børn under 14 år. For disse varierede arbejdsdagens længde fra 5 til 13 timer. Det strengeste arbejde var natarbejdet i trykkerierne fra 23 aften til 6 morgen².

På baggrund af undersøgelsen rejste Emil Hornemann kravet om en regulering af børnearbejdet, et krav der vandt tilslutning i Rigsdagen og førte til et forbud mod anvendelsen af børnearbejdere under 10 år, en fastsættelse af arbejdstiden til maksimalt 6½ timer for børn under 14 år samt forbud mod at arbejdet måtte ligge mellem 20 aften og 6 morgen³.

På børneområdet var det staten, der greb ind og regulerede arbejdsdagen. Det humane aspekt sejrede over tidens almindelige liberalisme, der førte til, at de voksne selv måtte ordne deres indbyrdes forhold. I 1899 betød septemberforliget, at fagbevægelsen og arbejdsgiverne efter en langvarig konflikt fik etableret det fagretslige system, der anerkendte arbejdsgiverens ret til at lede og fordele arbejdet, men også det system der på sigt medvirkede til at regulere arbejdsdagens længde.

Omkring år 1900 var hovedparten af arbejderne på deres arbejdsplads i 12-13 timer. Man mødte mellem 6 og 7 og gik hjem mellem 18 og 19. Selvfølgelig var man ikke lige effektiv hele dagen, men fritid var under alle omstændigheder en »by i Rusland«. Indtil ind i 1890'erne var søndagsarbejde det almindelige, de fleste ste-

der standsede man mellem 12 og 16, men bagere, slagtere, møllere og skræddere, skomagere og barberere var tilbøjelige til at arbejde hele søndagen. For mange af disse fag var søndag den travleste dag⁴. Helligdagsloven i 1891 førte til et principielt forbud mod søndagsarbejde, og efter århundredeskiftet blev det almindeligt at holde fri om søndagen. Et resultat heraf blev den hurtige vækst i kolonihavebevægelsen i København og andre større byer i Danmark⁵.

Ferie var et ukendt begreb for de fleste før århundredeskiftet. I løbet af 1890'erne begyndte man spredtvis at give sommerferie – op til et par dage, kun bogtrykkerne kunne før århundredeskiftet holde en uges ferie med løn. Typograferne var nogle af de første fra arbejderklassen, der kopierede borgerskabets leisure-adfærd, man dannede som dette sports- og cyklistklubber.

Der skulle gå næsten 50 år, fra kravet om 8 timers arbejdsdagen blev formuleret til den blev gennemført. Efter århundredeskiftet begyndte 8 timers arbejdsdagen at blive det normale i England. I Danmark indførtes 8 timers arbejdsdagen ved overenskomstforhandlingerne i 1919, og fra da af blev det i højere grad arbejdsugens længde, der fokuseredes på end arbejdsdagens.

En af årsagerne hertil var kravet om at få indført »engelsk uge« med week-end. I tiden efter 1870 var det i England blevet almindeligt med kortere arbejdstid om lørdagen – det er blandt andet derfor, der i England er tradition for fodboldkampe lørdag eftermiddag og ikke søndage som i Danmark. I 1918 opstod »weekendbevægelsen« blandt københavnske murere, som aktionerede for »engelsk uge« ved at gå hjem lørdag middag. Fastsættelsen af arbejdsugen til 48 timer i 1919 åbnede op for kortere arbejdstid om lørdagen, og i løbet af 20'erne og 30'erne blev week-end en re-

alitet i byerne i Danmark⁶. Stort set alle her nævnte reguleringer fik ingen betydning for landbobefolkningen i Danmark.

Fra England overtog den danske fagbevægelse ligeledes kravet om ret til ferie efter »Bank Holiday Act« i 1871 og 1875. De første ferieaftaler var som omtalt spredte og branchespecifikke, og først i 1938 blev der vedtaget en egentlig ferielov i Danmark. Ifølge loven af 13. april 1938 garanteredes lønarbejderne 12 dages årlig ferie⁷.

Siden århundredeskiftet havde den danske fagbevægelse kortere arbejdsuge og længere ferie som krav, men først i slutningen af 1950'erne begyndte der rigtigt at ske noget. I 1959 nedsattes arbejdsugen fra 48 til 45 timer, og i 1953/54 forhøjes antallet af feriedage til 18. I 1974 nåede man ned på en 40 timers arbejdsuge, og lørdagsfri var de fleste steder i landet allerede blevet en realitet. Den sidste arbejdstidsnedsættelse skete i løbet af 1980'erne, således at arbejdsugens længde ved indgangen til 1990'erne var på 37 timer. I 1981 nåede antallet af feriedage op på 30 dage årligt, en størrelse der siden ikke er blevet ændret ved⁸.

Tabel 1.
Udviklingen i den ugentlige arbejdstid i Danmark siden 1919

fra 1919:	48	timer
fra 1959:	45	timer (1958-60 med en time hvert år)
fra 1966:	44	timer
fra 1968:	42 ¹ / ₂	timer
fra 1970:	41 ³ / ₄	timer
fra 1974:	40	timer
fra 1986:	39	timer
fra 1987:	38 ¹ / ₂	timer
fra 1989:	37 ¹ / ₂	timer
fra 1990:	37	timer

Tabel 2.

Udviklingen i antallet af feriedage siden ferieloven af 1938

Før 1939:	0-12	dage
fra 1939:	12	dage
fra 1953:	17	dage
fra 1954:	18	dage
fra 1972:	21	dage
fra 1973:	24	dage
fra 1980:	26	dage
fra 1981:	30	dage

Fritidssociologi

Som det fremgår af de ovenstående tabeller, var det først i tiden efter anden verdenskrig, at arbejdsugen blev kortere og antallet af feriedage blev flere. Ændringerne i 1950'erne og især 1960'erne faldt sammen med den øgede velfærd i den danske befolkning. Fra slutningen af 1950'erne ofrede danskerne flere og flere penge på boligen og dennes indretning. Men der var stadig rigelig med penge tilovers til andre forbrugsgoder. For tiden fra 1957 til 1970 har man beregnet opgangen i det samlede private konsum til 75%, målt i faste priser, så der blev råd til at købe bil og holde ferie⁹.

En aktiv campist skrev i 1958:

»Har man bil, telt og sovepose står verden åben. Man er sin egen herre. Man kan nægte at lade sig flå økonomisk på de store turiststeder. Man kan tage hen, hvor man vil, og når man vil, og man bestemmer selv nogenlunde, hvad det må koste«¹⁰.

Sammenholdt med den voksende velstand begyndte ferierne mere og mere at blive det årlige fascinerende højdepunkt. Og da de færreste var så nøjsomme som den aktive campist, blev der mange penge at tjene for fritidsindustrien. Campingvogne, sommerhuse og charterrejser fulgte i kølvandet på ferieudvidelserne. Allerede i begyndel-

sen af 50'erne sendte Tjæreborgpræsten en del danskere sydpå, og i 1956 startede Simon Spies sin første tur til Mallorca. Øen, der blev mange danske charterturisters Mekka. Men også øen, de mere velhavende borgere rynkede på næsen af – for kultur var der ikke meget af på Mallorca.

Forskerne begyndte at interessere sig for befolkningens fritids- og forbrugsmønstre. På det kritiske plan lagde Frankfurterskolens Jürgen Habermas i 1956 ud med *Sociologiske noter om forholdet mellem arbejde og fritid*. Fritidsadfærden og sporten blev betragtet som en udligningsstørrelse i forhold til fremmedbestemmelsen i produktionsprocessen – eller, sagt lidt mere populært, opfattet som en form for »opium for folket«. En opfattelse der bevidst eller ubevidst kom til at danne skole for kulturradikale intellektuelles nedladende forholden sig til befolkningens fritids- og ferieadfærd og med tiden førte til en kritisk vurdering af såvel fodboldkampe, og det hermed forbundne øldrikkeri, som grisevesterne på charterturene til Mallorca.

I 1960'erne begyndte sociologer på den første kortlægning af den nye adfærd. Hvad folk foretog sig i fritiden kunne man læse om i *Fritidsvaner i Danmark* (1966) af P-H Kühl, Inger Koch Nielsen og Kaj Westergaard, alle fra Socialforskningsinstituttet, og siden 1964 har dette institut systematisk kortlagt danskernes fritidsadfærd. Den nyeste bearbejdelse af disse data er sket af Torben Fridberg i *Kultur- og fritidsaktiviteter 1993*.

Den mere kvantitative interesse for fritiden førte med tiden til en række kvalitative overvejelser. I 1981 så samfundsforskeren Marit Bakke i sin bog *Fritid som Velfærd* fritiden som en integreret del af den moderne velfærd. Velfærdssamfundet ville være utænklig uden et decideret fritidsliv. I bogen blev der ikke trukket en historisk

linie tilbage til arbejderbevægelsens oprindelige tale om frihedens rige, men i princippet viste undersøgelsen, hvorledes samfundsudviklingen havde gjort det muligt at realisere arbejderbevægelsens krav. Tilbudene var der, man kunne gå på biblioteket, i teateret, til idræt, se TV osv. Men undersøgelsen kunne imidlertid også dokumentere, at det var de laveste socialgrupper – altså arbejderklassen – der gjorde mindst brug af velfærdssamfundets fritidsudbud. En undersøgelse, der siden er blevet fulgt op i forbindelse med Erik Jørgen Hansens store levekårsundersøgelser i henholdsvis 1976 og 1986 gengivet i bogen *Danskeres levekår 1976 sammenholdt med 1986*. En tydeligere forbindelseslinie mellem arbejderbevægelsens oprindelige utopi og fritidssamfundet blev formuleret af henholdsvis franskmanden André Gorz og tyskeren Oskar Negt. Begge tog udgangspunkt i den kamp for en 35 timers arbejdsuge, som arbejderbevægelsen i Europa førte i begyndelsen af 1980'erne. Da arbejdsdagens længde efterhånden var kommet

under otte timer kunne denne kvantitative nedsættelse i bedste fald føre til et kvalitativt spring ind i frihedens rige. Ingen af de to opfattede dette som en naturnødvendighed, men så det som en mulighed, der langt om længe var realiserbar.

André Gorz gav sit bud på den mulige udvikling i bogen *Paradisets veje – kapitalens døds kamp* (1983). Arbejdstidsnedsættelsen og den mikroelektroniske revolution kunne føre til afskaffelsen af lønarbejdet eller i det mindste til en kraftig reducere af det nødvendige »fremmedgjorte« arbejde. Den traditionelle venstrefløjs tale om mere beskæftigelse og økonomisk vækst var ifølge Gorz ude af trit med virkeligheden. I stedet burde denne arbejde for en omfordeling og minimering af det nødvendige arbejde, således at det fritidssamfund, der var lige om hjørnet, kunne blive realiseret. I dette samfund kunne den frigjorte tid, som den enkelte selv ville råde over, blive gjort til den egentlige målestok for den virkelige rigdom.

Oskar Negts utopi i bogen *Det levende*

Udbredelsen af livsstils-profilen »aktiv, finkulturel type« i 1976 og i 1986

Familie-social-gruppe	1		30-69-årige		3		1+2+3		Antal	
	Går mindst enkelte gange om året til møder i fritiden		Dyrker sport mindst enkelte gange om året		Går i teater/til koncert/på udstilling o.l. mindst enkelte gange om året		Aktiv, finkulturel type		udspurgte	
	1976	1986	1976	1986	1976	1986	1976	1986	1976	1986
	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.	pct.		
I	77	83	53	57	86	88	41	45	237	337
II	68	80	43	53	76	81	31	39	432	558
III	63	71	30	37	54	60	18	24	1277	1065
IV	52	64	29	34	48	53	12	18	1002	1207
V	33	46	12	14	28	26	3	4	836	691
I alt	55	67	29	36	49	57	16	23	3784	3858

arbejde – den stjålne tid (1985) havde stort set samme indhold. Utopien blev imidlertid stillet mere skarpt op over for den ny-konservative genopretningspolitik med moderniseret udbytning og forstærket eksistensangst. Skulle man undgå denne udvikling ville en udvidelse af fritiden eller »livsdagen« som det også blev kaldt være uomgængelig.

I dag må man konstatere, at det var den nykonservative genopretningspolitik, der fik overtaget. Der skete ikke et kvalitativt spring ind i frihedens rige. Fritiden vandt ikke over arbejdet. I løbet af 1970'erne begyndte krisen at kradsse, og 1980'erne blev den periode, hvor det blev »in« at arbejde sig ud af krisen. Omkring 300.000 var som arbejdsløse helt fri for arbejde, men oplevede absolut ikke deres frie tid som et eksempel på frihedens rige. De ønskede et arbejde, hvor man kunne skelne mellem arbejde og fritid, sådan som lønarbejderne »altid« havde været vant til. Men 1980'erne blev også tiden, hvor mange unge skulle gøre karriere, og derfor så på forholdet mellem arbejde og fritid på en anden måde. Der var ingen skarp adskillelse mellem arbejde og fritid – karrieren var det vigtigste.

Især disse sidste var medvirkende til, at den moderne etnologi forsøgte at udvikle en ny »sociologisk« metode. Selvom flertallet af den arbejdende danske befolkning var lønarbejdere, udviklede disse forskellige livsformer, og derfor var de gamle klassebegreber ikke længere operative. I bogen *Det glemte folk* (1983) forsøgte Thomas Højrup at modernisere klassebegrebet ved at relatere dette til begrebsparret *arbejde* og *fritid*. Ud fra denne tilgang fremkom en række forskellige livsformer, der kunne danne udgangspunkt for analyser af det moderniserede klassesamfund.

Man kunne tale om en karrierelivsform, hvor fritiden var underlagt hensynet til ar-

bejdet. I modsætning hertil arbejdede den »traditionelle« lønarbejderlivsform for at realisere sig selv i fritiden – i frihedens rige? Kvinderne kunne have forskellige livsformer, en karrierelivsform eller en husmoderlivsform kunne være dominerende hos en »ude«-arbejdende kvinde. Andre kvinder kunne være baglandskvinder, idet de tog hensyn til mandens karriere, osv. Lini- en henimod en mere individualiseret livsform blev hermed aftegnet. Der er ikke langt fra livsformsanalysen til en analytisk tilgang, der tager udgangspunkt i biografi- en eller den individuelle livshistorie.

Fritidssamfundet?

Thomas Højrup præsenterede første gang sin livsformsanalyse i *Det glemte folk* i 1983. Året forinden var Poul Schlüter blevet statsminister, med opsmøgede ærmer forberedte han den danske befolkning på, at nu skulle man arbejde sig ud af krisen. Veltrænet og solbrændt tog mange kampen op mod tilværelsen; det blev »in« at gå i fitnesscenter, jogge, løbe marathontog eller dyrke triathlon. I Poul Schlüters første periode som statsminister bragte aviser og ugeblade ofte billeder af den veltrænede og solbrændte statsminister på racercykel. Næsten symbolsk kørte nykonservatismen således fra det trætte og lidt udbrændte Socialdemokrati.

Flere end nogensinde før dyrkede idræt. I forhold til den første store måling i 1964 var der tale om en nærmest eksplosiv stigning – netop kortlagt gennem de tidligere omtalte undersøgelser fra Socialforskningsinstituttet. Af disse fremgik, at mere end 40% af den voksne befolkning i 1987 dyrkede sport eller motion, et tal, der siden er vokset yderligere.

Det var således ingen tilfældighed, at forskere og politikere i deres bestræbelser

på at bedre danskernes sundhedstilstand så en oplagt mulighed i motion og idræt som et forebyggende element. Hundrede år efter, at Hornemann havde været med til at grundlægge den moderne socialhygiejne i Danmark, fremkom sundhedskampagnen: »Fire timer motion om ugen er nok«.

Set ud fra idrætsbilledet kunne man tro, at Danmark ved indgangen til 1990'erne endelig var blevet et fritidssamfund. Hvad den disponible ledige tid angår, var dette dog ikke tilfældet. Alle nyere undersøgel-

ser viser, at danskerne i 1980'erne har haft mindre tid til overs til sig selv end for tyve til femogtyve år siden. Især forskningsprojektet »Tid og forbrug«, finansieret af Rockwool-fonden med Erik Ib Schmidt og Gunnar Viby Mogensen som ledere, har bidraget til dokumentationen af danskernes tidsforbrug. I bogen *Behøver vi nå det hele* fra 1990 fremlagde Erik Ib Schmidt en række af resultaterne i mere populær form.

Af disse fremgik, at den samlede fritid for en gennemsnitsdansker i 1964 var knap

Fritidsaktiviteter rangordnet efter deres ressourceindhold pr. time

	Lille indhold	Overvejende vareindhold	Overvejende indhold af tjenester
Lidt ressourcekrævende	meditere samtale syng gå tur*) solbade*) nyde naturen	jogge gøre gymnastik tegne og male spille kort læse ⁰⁾ havearbejde ⁰⁾ dyrke sport*) jage og fiske ⁰⁾ bage og sylte ⁰⁾ fotografer filme se video osv.	foreningsliv ⁰⁾ politisk arb. ^{†)} gå på – udstilling – museum – i bio – i teater til koncert få undervisning gå i dampbad*)
meget ressourcekrævende		se TV, høre radio gå på værtshus*) bo på kro el. hotel*) rejse være i fritidshus ⁰⁾ sejle m. lystbåd	gå på bordel i Bangkok

*)

kan være fritid og biologisk nødvendig tid

⁰⁾

kan være fritid og ubetalt arbejde

†)

kan være fritid, ubetalt arbejde og betalt arbejde

7 timer, at den i 1975 var lidt mindre for i 1987 at nå ned på 6½ time. I og med der er tale om reel fri tid, rimer dette meget godt med, at den danske befolkning i slutningen af 1980'erne taget som helhed brugte mere tid til betalt og ubetalt arbejde samt uddannelse og transport end 25 år tidligere¹¹.

Billedet af en gennemsnitsdansker er selvfølgelig ikke dækkende for, hvordan det ser ud i danskerens forskellige livsfaser. En pensionist har som regel en stor mængde af fritid, medens en småbørnsfamilie hvor begge forældre har fuldtidsarbejde, tilhører gruppen med absolut mindst disponibel fritid. Konklusionen bliver, at der generelt – trods arbejdstidsnedsættelser – ikke er sket en ændring af mængden af fritid gennem de sidste 25 år.

Det er ikke den enkeltes ekstra tid, der har ført frem mod fritidssamfundet. Der er derimod sket en ændret adfærd hos flertallet af danskerne, den aktive fritid uden for hjemmet har fået første prioritet. Fritiden er således blevet synliggjort på en helt ny måde, man tager til idræt, i teatret, i biografen eller på rejse i weekenden, og man tilbringer sin sommer- eller vinterferie uden for hjemmets fire vægge. Et mønster, der har betydet en voldsom ekspansion af de erhverv, som leverer varer og tjenester til fritidslivet.

Set i lyset heraf har Erik Ib Schmidt foreslået at rangordne fritidens ressourcekrav. Der er tale om et tankeeksperiment med udgangspunkt i den kolossale spændvidde, der er tale om, hvis man skulle beregne præcise tal for vare- og tjenesteintensiviteten i en time anvendt til forskellige fritidsaktiviteter. Tankeeksperimentet er gengivet i nedenstående oversigt.¹²

Konkluderende nåede Rockwool-projektet frem til, at det måtte være mere nærliggende at tale om et forbrugersamfund end et

fritidssamfund. Arbejdet spiller stadig den centrale rolle i nutidsdanskerens tilværelse og udgør forudsætningen for en materialistisk forbrugskultur uden sidestykke i tidligere historiske perioder.

Hvorledes man ønsker at betegne et samfund, kan selvfølgelig let blive en strid om ord. Hvorvidt et forbrugersamfund, hvor forbruget hovedsageligt er orienteret imod fritiden, er radikalt anderledes end et fritidssamfund, kan vel være vanskeligt at afgøre. Vigtigere at påpege er det, at diskussionerne om fritidssamfundet er udtryk for en adfærd, der er til stede. Lige gyldigt om vi har fået mere disponibel tid eller ej, ja selvom en stor del af danskerne reelt har mindre tid til overs end for tyve år siden, så opfører vi os, som om vi lever i et fritidssamfund. Mentalt og adfærdsmæssig har fritiden første prioritet som stedet, hvor man ønsker at realisere frihedens rige – om det er meditation eller materielt forbrug er sådan set ligegyldigt – det materielle forbrugs dominans udsiger blot, hvorledes hovedparten af befolkningen vælger, og muligheden for at vælge mellem forskellige varer eller forskellige livsstile er et af grundvilkårene for det senmoderne menneske.

Fritid og retten til selv at vælge

I efteråret 1989 etablerede Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd en tænketank, der skulle beskæftige sig med, hvorledes samfundet og samfundsforskningen ville se ud »efter industrisamfundet«. Arbejdet i tænketanken drejede sig især om at fremskrive de tendenser i tiden, man forventede ville slå igennem i 1990'erne, og blev offentliggjort i bogen *Den bløde tunnel – og andre veje* (1992) redigeret af Peter Gundelach.

Som nogle af de vigtigste tendenser pegede man på øget individualisering og manglende interesse for at integrere sig i samfundsspørgsmål. Danskerne havde ikke længere tiltro til kollektive aktørers visioner, sådan som det tidligere var tilfældet med bondebevægelsen eller arbejderbevægelsen. For at understrege bevægelsen bort fra den kollektive aktør har flere døbt det 20. århundrede som arbejderbevægelsens århundrede, hvorved forstås at æraen er passé.

I takt med, at det moderne samfund er blevet foldet helt ud, er individualismen kommet til at gælde overalt, hvorfor forholdet mellem individ og samfund bør ses i et nyt lys. Samfundets »tagen vare på« eller efter temperament »kontrol af« individet er gradvist blevet løsere. Man kan sige, at det moderne individ er blevet fritstillet åndeligt og materielt, hverken religiøse, politiske eller patriarkalske autoriteter kan længere planlægge den enkeltes liv. Dette betyder igen, at den moderne dansker livet igennem må træffe en række valg. Valg som hovedparten kan træffe med vished om, at de sociale og økonomiske betingelser fundamentalt er sikrede.¹³

Tendensen – individets valgmuligheder – har allerede sat sig igennem i 1990'erne. Når man ser bort fra den udstødte og tabte C-gruppe af danskere, har de fleste sikret valgmulighederne for sig selv og sine nære. Efter en årrække, hvor adskillige forudså familieinstitutionens snarlige opløsning, er denne igen blevet en af samfundets mest centrale bindeled – ikke længere i den tidligere kendte patriarkalske udgave, men som et fristed for realisering af sig selv og sine nære.

Eftersom sociale og økonomiske problemer ikke længere spiller en altafgørende rolle for hovedparten af befolkningen, er der sket en gradvis ændring af de eksiste-

rende værdier og målsætninger i samfundet. Det er blevet tyderligere, at den moderne dansker – det være som forbruger, lønarbejder eller vælger – nu engang lever i en verden præget af personlige værdinormer, hvor trivsel og tilfredshed er kommet til at spille en større rolle. I overensstemmelse hermed er en række samfundsforskere begyndt i højere grad at interessere sig for danskernes livskvalitet end for sociale ligheder og forskelle i befolkningen.

På trods af en række voldsomme metodiske problemer er flere projekter i gang med at måle danskernes livskvalitet med udgangspunkt i personlige forhold. De hidtidige resultater, især fra det af Århus-psykologen professor Eggert Petersen ledede projekt: *Danskernes livskvalitet, livskår og livsstil under krisen*, har vist et udpræget behov for retten til at trives på egne betingelser, for eksempel retten til frit at vælge livsstil. I det hele taget peger en række faktorer på, at »valget« for danskeren på vej ind i år 2000 vil få en renaissance. Politikerne er allerede begyndt at overlade mere ansvar til den enkelte, og »valget« er således allerede blevet et afgørende psykologisk og socialt grundvilkår for danskeren på vej ind i år 2000.

Sagt på en anden måde kan man tale om, at vi fremover i højere grad vil leve i en form for midlertidighed – forfatteren Tage Skou-Hansen har kaldt det for »midlertidige fællesskaber«¹⁴. Vores arbejds- og fritidsliv vil løbende forandre sig. I modsætning til tidligere generationer kan man ikke forvente at forblive i det samme job hele sit arbejdsliv. Flexibilitet vil blive fremtidens krav til uddannelses- og arbejdsliv. En flexibilitet, der allerede har sat sig igennem i danskernes valg af fritids- og idrætsliv, hvor det længe har drejet sig om at afprøve en hel række forskellige aktiviteter blandt en voldsom mængde udbud.

Noter

1. Fra *Instruktionen für die Delegierten des Provisorischen Zentralrats zu den einzelnen Fragen*, i *Marx-Engels Werke* bd. 16 (1973) s. 192.
2. Vagn Dybdahl: *Det nye samfund på vej 1871-1913*, bd. 5 *Dansk Socialhistorie* 1982, s. 237.
3. *ibid.*
4. *ibid.*, s. 234.
5. Nan Dahlkild: *Fra sommervilla til feriehytte. Om århundredeskiftets og mellemkrigstidens fritidsbebyggelse*. Dansk Byplanlaboratorium 1991, s. 8.
6. *ibid.*, s. 35.
7. Jørn Hansen: *Arbejde – lønarbejde – arbejdstid – utopier* i *Den Jyske Historiker* nr. 34 1985, s. 20.
8. *ibid.*, s. 21 samt Erik Ib Schmidt: *Behøver vi at nå det hele* 1990. s. 83.
9. Se Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen: *Velfærdsstaten 1940-78* bind 7 i *Dansk Socialhistorie* 1980.
10. Helge Paludan m. fl.: *Københavnernes historie. Fra Absalon til Weidekamp*. 1987, s. 244.
11. Erik Ib Schmidt opus cit. s. 141.
12. *ibid.*, s. 159.
13. Problemstillingen om selvet har i de seneste år fået større og større bevågenhed i sociologien. Se blandt andre Lars Bo Kaspersen: *Anthony Giddens. Introduktion til en samfundsteoretiker*. 1995, s. 140-146.
14. Se Tage Skou-Hansen: *Det midlertidige fællesskab* 1972.

Litteraturliste

- Marit Bakke: *Fritid som velfærd*. 1981.
- Nan Dahlkild: *Fra sommervilla til feriehytte. Om århundredeskiftets og mellemkrigstidens fritidsbebyggelse*. Dansk Byplanlaboratorium 1991.
- Vagn Dybdahl: *Det nye samfund på vej 1871-1913*, bd. 5 *Dansk Socialhistorie* 1982.
- Torben Fridberg: *Kultur- og fritidsaktiviteter i Danmark 1993*. 1994.
- Andre Gorz: *Paradisets veje – kapitalens døds kamp*. 1983.
- Peter Gundelach (red.): *Den bløde tunnel – og andre veje*. 1992.
- Jürgen Habermas: *Soziologische Notizen zum Verhältnis von Arbeit und Freizeit* i G. Funge (Hrsg.): *Konkrete Vernunft* 1958.
- Erik Jørgen Hansen: *Danskernes levkår 1976 sammenholdt med 1986*. 1986.
- Jørn Hansen: *Arbejde – lønarbejde – arbejdstid – utopier* i *Den Jyske Historiker* nr. 34 1985.
- Thomas Højrup: *Det glemte folk*. 1983
- Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen: *Velfærdsstaten 1940-78* bind 7 i *Dansk Socialhistorie* 1980.
- Lars Bo Kaspersen: *Anthony Giddens. Introduktion til en samfundsteoretiker*. 1995.
- P-H. Kühl, Inger Koch Nielsen og Kaj Westergaard: *Fritidsvaner i Danmark 1966*
- Marx-Engels Werke* bd. 16 1973.
- Oskar Negt: *Det levende arbejde – den stjålne tid*. 1985.
- Helge Paludan m. fl.: *Københavnernes historie. Fra Absalon til Weidekamp*. 1987.
- Eggert Petersen m.fl.: *Livskvalitet og holdninger i det variable nichesamfund*. 1994.
- Erik Ib Schmidt: *Behøver vi at nå det hele* 1990.
- Tage Skou-Hansen: *Det midlertidige fællesskab* 1972.